

**prostor
ni
krug
jadrana**

antoaneta pasinović

Uvid u ishodišta i generički proces urbanizatorskog razvitka čovjeka otkriva urbanistiku kao eminentnu kulturnopovijesnu pojavu, koja je međutim u visokociviliziranim i tehniziranim socijalnim sredinama 20. stoljeća izložena alijenatornim tendencijama potenciranim i uvjetima tržišne orijentacije u suvremenom svijetu. Potražno-ponudbeni mehanizam koji dominira našim vremenom deformira bitno humanističku, uljudbenu i kulturnopovijesnu funkciju urbanistike. Jugoslavija je proteklih dvadesetak godina izložena intenzivnom procesu urbanizacije, koji prati istodobno osipanje seoskog žiteljstva, a zatim i mijena duhovnog i kulturnog profila stanovništva. Grad, naime, privremeno prestaje biti onakvo kulturno žarište i onakav nosilac socijalnog života kakav je nekad bio. Duhovni intenziteti opadaju. Sfera duha postaje tanka i krhka. To nužno ima odjeka u načinu mišljenja, u misaonoj i emotivnoj strukturi vremena u kojem udio humanističke savjesti postaje neophodno potreban balans tehnifikaciji, tehnokratskom mentalitetu što se uvlači u sve pore ljudskog mišljenja i djelovanja.

Suvremena urbanizacija dovodi do konflikata, do snažnih potresa i lomova u prostoru. Veliki gradovi naglo rastu. U nemogućnosti da do kraja apsorbiraju novi intenzitet, gradovi počinju mehanički pribrajati nove dijelove. Prostorna vrijednost takvih tvorevina izostaje, a grad postaje kvantificirani zbir. U tom je rastu novo urbano ili urbanizirano tkivo posve priklješteno i ukruženo saobraćajem... A slika neizgrađenih gradskih »vrtova« pretvara se u realnost pustare bez trgovina, bez kina, bez dječjih vrtića, bez voćarni, bez kavane ili restorana...

Paradoksalnost takvog »urbanizma« (koji je prije svega i politika) počiva u velikom raskoraku između urbanističke vizije i urbanističke stvarnosti. Urbanistička vizija gradi jednu papirnatu prostornu realnost sračunatu samo na velike vremenske distance, posred kojih zapravo pluta reducirana prostorna zbilja grada ili pak »urbanizirane« regije koje se ne ispostavljaju kao takve u svakom trenutku svog postojanja...

Rast gradova i izmjena relacija razbijaju prijašnje prostorne (mikro) strukture, zasnovane na drugom mjerilu, smirenijem ritmu i mikrorelaciji u prostoru. Novi odnosi razlamaju tradicionalni životni, pa i kulturnopovijesni odnos u prostoru. Mali gradovi, koje je taložila povijest (a danas su to redovito kulturnopovijesne urbane jezgre), degeneriraju. Mijenja se i mjerilo regija. Brzina kompenzira udaljenosti. Modul regija se povećava. Zanemarivanje mikrorelacija dovodi do toga da i regionalno tkivo degenerira ne obnavljajući svoje funkcije, ono je izloženo degeneraciji. Stanovništvo migrira u velike centre, regionalno gospodarstvo se osipa i sumornu sliku propadanja pružaju mnogi nekoć ponosni centri i gradići otoka, Dalmacije, Istre i Hrvatskog primorja...

Kad ne bi postojala određena povijesna svijest, efemernost svakidašnjice svojom bi pohotnom površno-

šću zatrla osjećaj zavičajnosti. Takvo je zatiranje podobno samo uniformnoj tendenciji suvremenog tehnicizma.

Mijenjajući zavičaj, čovjek ga često i gubi, pa stoga upravo samo svjesna kulturnopovijesna ukorijenjenost u zbiljsko tlo, u tlo istinske kreacije, koja se temelji na osjećaju pripadnosti tlu, dakle ambijentu, osjećaju posebnosti i specifičnosti prostora, može oploditi kreativno ideiranje suvremenog prostora. Pri tom ne pomišljamo na neposrednu tematičnost prostornih relacija u prošlosti, nego na povijesni sok kao pravo imenovanje istinske kulture prostora.

Zemlja kao naša, izrasla na razmeđu velikih kultura Bizanta, Orijenta, Mediterana i zapadne Evrope, uspjela je sačuvati svoj kulturni i izražajni integritet i autonomiju u mjeri koja je iskazala i estetički odnos prema njima, a sačuvavši pri tom svoje regionalne i mikroregionalne varijacije.

Kad urbanizacija dosegne nivo hiperurbanizacije, ona pokazuje tendenciju »povratka prirodi« kao svojevrsnom obliku kompenzacije. U tom trenutku razotkrivaju se ponovo emocionalni i duhovni sadržaji prostora kao neraskidivo i nužno korijenje za čovjeka, kojega zahvaća »nostalgijak« ne samo za prirodnim nego i kulturnopovijesnim ambijentima kao prostorima snažnog rekreativnog učinka u tržišno-potrošnoj psihozi i opterećenosti suvremene civilizacije. Tada se javlja spoznaja o kulturnopovijesnim i geografsko-pejzažnim potencijalima kao jakim psiho-sociološkim motivacijama potrage za djevičanskom prirodom i kontemplativnim ambijentima prošlosti. Na tržištu takva mjesta kotiraju kao turističko-gospodarski potencijal prvog reda. U nas se takav turistički potencijal javlja prvenstveno kao gospodarski zanimljiv objekt, kao predmet ekonomske eksploatacije, dok se neko dublje iskustvo o psiho-socijalnim i ljudskim implikacijama te potrage nije imalo prilike iskristalizirati a kamoli realizirati kao humana i socijalna kategorija. I zato će ideja o turistifikaciji imati prvenstveno gospodarsko-tržišna odredišta, u kojima se u pravilu kvantificiraju i sve kulturnopovijesne i prirodnopejzažne vrijednosti prostora. Postojat će eventualno opća, globalna slutnja ili svijest o nužnosti kompleksnog tretiranja prostora, međutim, ona neće biti ni plasirana ni iskušana u svojoj konkretnosti, možda zato što uvjeti »prakse« nisu to još nametnuli. Zbog toga neće postojati ni svijest o kulturnoj baštini kao istinskom kreativnom tlu zbiljske kulture prostora. Izostat će i stvarno estetičko problematiziranje i tematiziranje postojećih prostornih odnosa i njihovo kontinuiranje u suvremenost, naime, ne postoji emocionalni odnos prema prostornim relacijama koje je taložilo vrijeme kao humanizaciju prirode (a posredno i kao oprirođenje, tj. očovječenje čovjeka). Takvo vrijeme neće osjetiti zbiljski egzistentno jedinstvo prirodne i ljudske tvorbe kao moguće ishodište suvremene kreativnosti i organske vizualizacije prostora. Ono će znati da kulturu, povijest i prirodu treba štiti, ali neće

pojmiti pravi razlog, nego će svoju prostornu preokupaciju izraziti prvenstveno kao prostornu organizaciju tržišta, tj. ono se neće samo osjetiti ni prirodnim, ni povijesnim, ni kulturnim čimbenikom budućnosti!

Ono kao takvo neće moći reagirati urbanistikom u njenu povijesno opstojnom sadržaju, naime neće reagirati urbanistikom kao kreativnim, bitno umjetničkim djelovanjem — jednostavno zbog toga što, ako se ta urbanistika ne osvijesti i kulturnopovijesno ne utemelji, ona neće moći prostor prirode i prostor koji kreira iskusiti kao estetički fenomen.

Takvo će vrijeme racionalno proizvesti regionalizaciju u svojim urbanističkim i planerskim zahvatima, ali je neće (moći) prostorno-estetički plasirati. Ono će i deklarativno zahtijevati harmonizaciju (u prostoru, usklađenje postojećih i novih tvorevina), ali je neće konkretno problematizirati, možda stoga što u senzibilitetu i procesualnosti, kojima je naš socijalni razvitak izložen, takva preokupacija ne postoji kao socijalno i sociološki relevantna.

Razvoj urbanističke misli i prakse u nas tekao je, mogli bismo kazati, nekim induktivnim tokom. Naime, kako su se gomilale »potrebe prakse«, tako su urbanistička metodologija i praksa evoluirale od urbanističkog planiranja detalja naselja i grada do prostornog planiranja gradskog regiona, regije i većih poli-regionalnih cjelina. Takvo je regionalno, tj. zemaljsko prostorno planiranje zastupljeno i u prijedlogu programa dugoročnog razvoja i uređajnog plana jadranskog područja.

Iako gotovo sve konflikte u našem prostoru možemo označiti kao neposrednu posljedicu toga induktivnog kretanja urbanističke misli (prilično gluhe kad je riječ o potrebi povremene inverzije, koja bi omogućila i deduktivne tokove u našoj urbanistici, tokove koje je moguće realizirati samo svestranim i snažnim razvitkom jedne integralne teorije prostora), ipak bi bilo neopravdano previdjeti i pozitivne trenutke te progresije, koja u suštini ipak tendira izgradnji suvremenije misli o prostoru.

Stvaranje koordiniranije i bolje prostorne politike pokazalo se nužnim u našoj urbanističkoj praksi. U tom je svjetlu program i plan Jadrana korak dalje prema sintezi društvenoekonomskog i prostornog planiranja kao znanstveno-metodološkom preduvjetu kreativne sinteze svih činilaca u prostoru u organski ispostavljen prostorni realitet (socijalnog i individualnog života).

teorija i praksa

O potrebi te sinteze govori se već godinama. Međutim, do pune integracije društvenog i prostornog planiranja još nije došlo. Naime, prostorno je planiranje još uvijek u procesu oblikovanja, tako da u njihovoj simbiozi

još prevladavaju elementi ekonomskog planiranja. I sam program i plan Jadrana prezentira takav stadij razvitka urbanizma u nas.

Kao što i sam induktivni tok urbanistike u nas pokazuje, problematika prostora ne bi smjela počivati isključivo na posljedičnoj reprodukciji »zahtjeva prakse«, jer je urbanistika po svojoj definiciji svjesno djelovanje, koje anticipira i korigira praktički tok.

Ni danas još, nakon dvadesetak godina, urbanizam nije formulirao teorijski sistem koji bi omogućio neke deduktivne putove u urbanističkom načinu mišljenja. Istinska teorija urbanizma kod nas još nije konstituirana, a da operativni naučni postupci koji danas postoje nemaju domet doista znanstvenih istraživanja, to je ne jednom pokazala svakodnevna urbanistička praksa. Postavljena primarno kao gospodarska djelatnost, urbanistika još uvijek ne može afirmirati svoj bitni uljudbeni, estetičko-problematski i povijesno-kulturni smisao. (Vidi tekst C. M. Cassiae: Nova dimenzija urbanizma, Arhitektura 93—94, Zagreb 1967.)

urbanizam i zakonodavstvo

S pravom se pitamo može li postojeća urbanistička metodologija ostvarivati realna predviđanja u prostoru? Prijedlog i plan Jadrana daje naslutiti da niz grešaka i konflikata, koji su se ispoljili u urbanistici, nisu ovisili samo o urbanistima nego da je i nepostojanje pravno-tehničke moći urbanističkih planova mnogo štetilo ispravnom toku urbanizacije, a u nekim slučajevima čak devalviralo prostorni kvalitet izražen u nekim projektima. Zakonska osnovanost urbanističkih planova preduvjet je ispravnog funkcioniranja urbanizacije. Taj nedostatak prevladan je tek nedavno donošenjem Zakona o urbanističkom i regionalnom prostornom planiranju, prema kojemu u budućnosti svako kršenje urbanističkih planova povlači za sobom i zakonsku sankciju. U tom su kontekstu kao pred-faza programu i planu Jadrana i pojedinačnim regionalnim prostornim planovima (Istre i južnog Jadrana) izrađene u toku 1967. godine odluke koje zamjenjuju urbanističke regionalne planove za 29 regionalnih jedinica od Istre do juga jadranske obale.

kritika dosadašnje prakse

Unatoč tim zahvatima bilo bi posve nerealno ne posvetiti pažnju dosadašnjim greškama i propustima, budući da oni fizički egzistiraju — i kao stihijna turistička i individualna izgradnja i kao fatalna trasa jadranske ceste, itd., itd.

Program i plan cijelog jadranskog područja u načelu je prihvatio gotovo sve dosad izrečene kritike na temu

stihijne i nedovoljno proučene urbanizacije. Međutim, ostaje činjenica da postoje gotovo nepremostive prepreke u sređivanju toga prostora, koje ozbiljno stavljaju u pitanje realizaciju plana. Naime, može se vrlo lako dogoditi da postojeća dispozicija magistrale i određenih turističkih sadržaja skrene razvoj urbanizacije toga područja u pravcu suprotnom onome koji zacrtava program dugoročnog razvitka i uređajnog plana jadranskog područja.

Programom i planom Jadrana takvo stanje nije dovoljno sagledano sa stajališta realno mogućih deformacija prostornih struktura predviđenih planom, budući da su unutarnje tendencije u postojećoj situaciji u koliziji s nekim intencijama zacrtanim planom, kao npr. s namjerom »optimalnog« (kvantitativnog) iskorištavanja obale, dok magistrala realno predstavlja branu prilasku i iskorištavanju morske obale i otežava namjensko funkcioniranje tog područja, pretvarajući se na nekim mjestima u suštu suprotnost takvom konceptu o iskorištenju obale. Magistrala vuče i navlači niz sadržaja koji ne pridonose planski zacrtanom razvitku; ti će sadržaji privući nove, i slika zamišljene urbanizacije osjetno se mijenja...

plan i program

Plan je sadržajno obuhvatio: opće konstatacije o prirodnim uvjetima, prirodne uvjete, turizam, poljoprivredu, industriju, saobraćaj, stanovništvo, klasifikaciju naselja, stanovanje, upravu, javne službe, prosvjetu, kulturu, vodoprivredu, električnu energiju, dispoziciju otpadnih voda, kanalizaciju, ekonomiju i zaštitu prostora, pejzaž i zaštitu prirode, zaštitu spomenika kulture i uređenje prostora. Iako ta tematska podjela, koja je nužna za studijski i analitički rad urbanista, ne može neposredno izraziti kvalitativni nivo urbanističkog zahvata, budući da je za to odlučan, kako se u programu kaže, »prije laz od regionalnog urbanističkog planiranja na urbanističko-arhitektonsko projektiranje«, ipak bismo na temelju iznesenog u elaboratu plana i programa cijelog Jadrana pokušali iznijeti neke problematske punktove koji zadiru u estetički sloj sačinjenog prostornog uređenja, tj. plana.

geografski pejzaž i turistifikacija

Turistifikacija i urbanizacija jadranskog područja izazvane su snažnim prilivom turista i tendencijom daljnje intenzifikacije turizma na tom području. Iako je smještena uz jedno more, naša je zemlja u gospodarskom smislu još uvijek zemlja kontinentalnog značaja. U budućnosti se predviđa snažnija pomorska i turi-

stička orijentacija privrede. To znači da ubuduće prirodi i pejzažu Jadrana u njegovim elementarnim oblicima prijete izmjena gotovo nasilnom, silno ubrzanom intervencijom čovjeka.

U isto vrijeme tom području predstoji snažan potres vjekovima taložene uravnoteženosti prirodnih oblika i oblika koje su izgradile različite kulture od neolitika do danas.

I tako se na (naoko) suprotnim stranama polariziraju interesi suvremenih tendencija i tradicijom uobličena pejzaža.

Iz samog programa i plana vidi se to osciliranje: s jedne strane deklarativno je zastupljena afirmacija »humanističke savjesti«, a s druge je djelatno prisutna prvenstveno tržišna orijentacija, koja problematiku urbanističke vizualizacije budućeg ljudskog pejzaža nateže u horizontalu ponude i potražnje.

To raspinjanje urbanističkog ethosa tumači i položaj i profil urbanistike kao predominantno gospodarske vještine, koja suprotno prirodi svojih proizvoda, realiziranih uvijek i samo prostorno, dakle estetički, taj prostor još uvijek nije estetički ni zahvatila ni problematizirala.

Stoga se ona pri tretiranju problematike na granici estetičkog i ne može odrediti drugačije nego deklarativnim sankcioniranjem zaštite prirodnih i kulturnopovijesnih vrijednosti i značajnih lokaliteta, a da pri tom izostaje i njihovo estetičko i prostorno tematiziranje. Stoga upravo i rad na prostoru završava u mehanici.

Ona je primjetljiva upravo kod onih zahvata koji zadiru u estetički sloj prostora. Naime, kreiranje siluete obale i njena pejzažnog efekta (iako je u elaboratu istaknut regionalni karakter pejzaža i arhitektonsko-urbanističkih ambijenata) provedeno je jednoobrazno ustanovljenjem jedinstvene dopuštene granice izgradnje na određenoj udaljenosti od mora. Mikroregionalni karakter i arhitekture i geografsko-pejzažnih svojstava jadranske obale zahtijevao bi elastičniji i fleksibilniji kriterij.

zeleni tampon duž obale

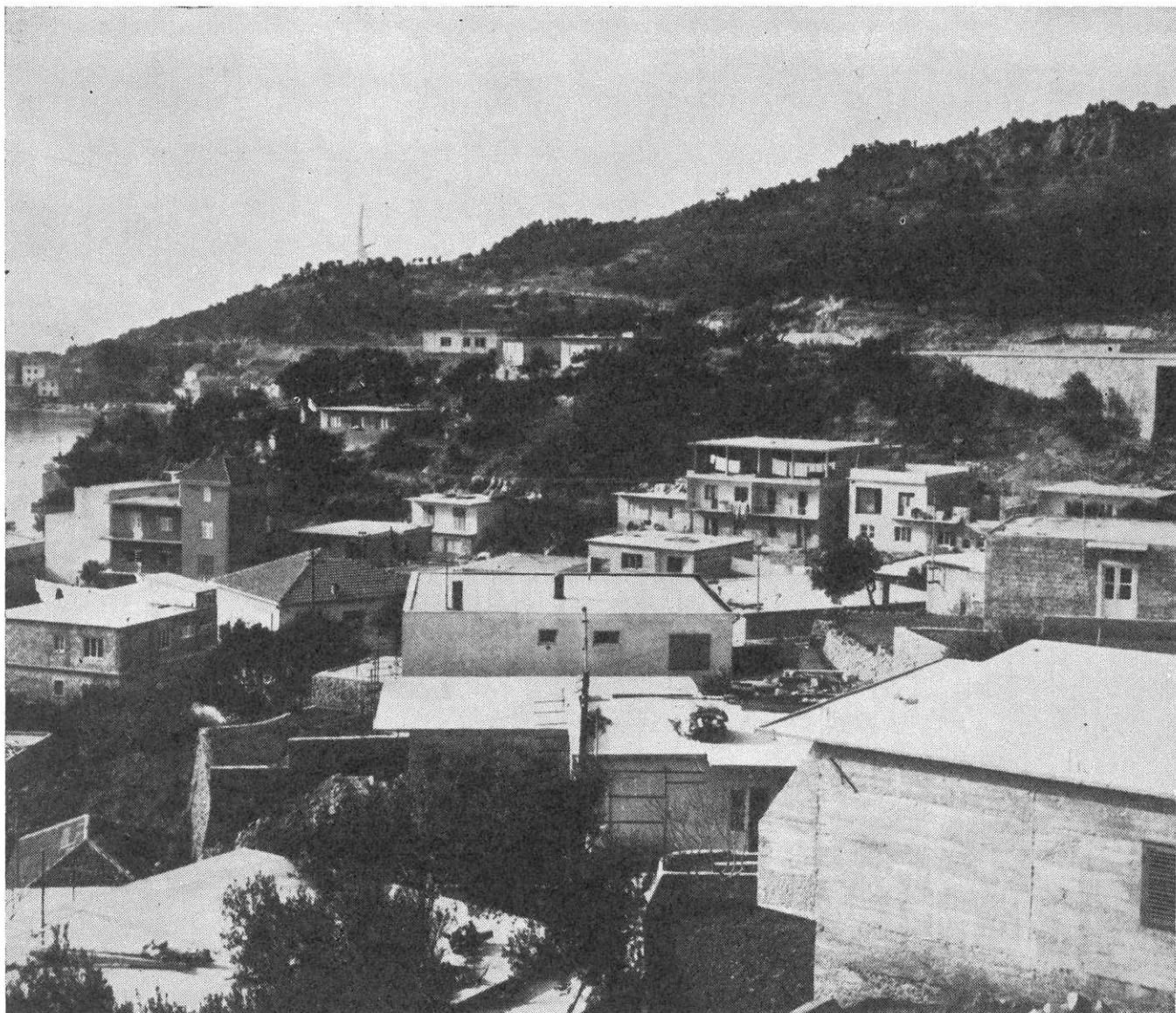
Ostavljajući zeleni tampon između obale mora i dopustive granice turističke i ostale izgradnje kao oblikovni princip duž čitavog Jadrana, urbanist je negirao jedno poviješću nataloženo oblikovno iskustvo pristupno vjekovima u tom pejzažu.

Naime, iako je jadranska obala zapravo mikroorganski razveden pejzaž, i to i po karakteru izmjene pejzaža i iz toga izraslom urbanomorfnom i formalnom iskustvu graditelja, koje u načelu predstavlja visokovrijedan spoj prirodnih i ljudskih oblikovnih tvorbi (s njihovim specifičnim varijacijama iz regije u regiju), iako je dakle i na formalnom planu ljudske interven-

jadranska magistrala navukla je niz napasnika kao i ovu nesretnu situaciju uz nadvožnjak kod podgore... objekt do objekta, zgrada do zgrade u posve neorganiziranoj atmosferi podsjećaju na one socijalne strukture, koje je socijalizam htio izbjeći, sanirati i izmijeniti... međutim, realnost je drugačija... čijom krivnjom?

22

nisu u pitanju samo urbanisti nego neodređene i defektne kompletne društvene strukture i sistem njihovog funkcioniranja... beton među stoljetnim maslinicima, arhitekture bez repa i glave, dvovodni, četverovodni i ravni armirano-betonski krovovi »dopunjavaju« ovu nesretnost, ovu realnost, ovaj otužni košmar nove izgradnje, koju donosi magistrala mimo volje urbanizacije u njenom istinskom značenju organizacije, planiranja, oblikovanja prostora estetski relevantnih značajki...

cije u pejzaž izražena spomenuta mikrorazvedenost i specifičnost, tj. osebnost — posebitak prostora i ambijenata kako kulturnopovijesnih tako i geografsko-pejzažnih, suvremena urbanistička gesta ne dohvaća taj nivo nego jednokratno i u suštini defanzivno (linijom manjeg otpora) rješava taj problem.

Možda je takvim stavom izražena jedna socijalna kvaliteta, naime da je obala kolektivno rekreativno mjesto, s tim da je jednokratno onemogućen i eventualni disonantni odnos između ljudske i prirodne oblikovne tvorbe bar sa vizuale s mora; pa ipak je teško prihvatiti takav uniformni pristup kojim je odreknuta mogućnost kreiranja plastičke suradnje arhitekture i prirodnog oblika u suvremenosti. Negirana je naime ona konstanta koja prati taj krajolik od neolitika do danas, a koja se zasniva na jedinstvenoj suradnji tih dvaju oblika (Rovinj, Sv. Stefan, Trogir, Hvar, Korčula), suradnji na kojoj se dobrim dijelom zasniva i estetička vrijednost i atraktivnost toga područja.

Koliko god smo protiv toga da arhitekti devalviraju prostorne vrijednosti, toliko nas odbija i suha mehanika toga tobože zaštitničkog akta, koji izražava prije impotentnost jedne prostorne vizije nego svijest o zaštićivanju djevičanske prirode i kulturnopovijesnih ambijenata.

mikrorazvedenost

U programu se apostrofira mikrorazvedenost obale (koja prema njegovim riječima proizvodi specifični pejzažno-prostorni ugođaj intimističkog i izolativnog karaktera). Međutim, čini se da će te značajke biti iscrpljene konzumiranjem prirode u »čistom stanju«. Iako je moguće takav stav promatrati u psihosociološkom kontekstu visokociviliziranih i tehniziranih sredina, u kojima se pojavila spomenuta potreba za bijegom u prirodu izvornih, elementarnih oblika, takav se bijeg nije javljao kao realna problematika u našoj sredini u tako napasnom obliku da bi striktno sva izgradnja morala uzmaći pred prirodom u čistom stanju.

Takvi planovi uostalom negiraju svako povijesno iskustvo ne samo u ovom nego i u drugim pejzažno kvalitetnim prostranstvima. Taj stupanj »konzervacijek« prirode priliči selenitima i onim vizionarima koji se možda javljaju kao antiteza vizionarnim urbanomornim megastrukturama, ali ne priliči onom »realizmu« urbanistike koju zdušno zagovaramo, a koja jedina može rješavati probleme hic et nunc. A pored toga, takav način nikako ne zahvaća estetički kontekst prostora kakav je jadransko urbano područje, u kojem upravo posebitost i prirodnog i građenog ambijenta, kao i mjesta njihove suradnje, čine bitnu vrijednost i značajku.

fizički koncept prostornosti

Brojka od 1,800.000 ležajeva izvedena je iz kvantificiranih pokazatelja ponude i potražnje, a precizirana je na temelju provjere »prostornih« mogućnosti. Ta brojka afirmira nešto što bismo mogli imenovati kao »fizički koncept prostornosti«, koji je izrazio specifičnost obale (ta plaža prima toliko i toliko kupaca), ali — samo količinski, tj. u funkciji tržišne orijentacije.

Program osim toga formulira stav o nužnoj koncentraciji turističke izgradnje i ostavljanju prostora za rekreaciju i ozelenjivanje između turističkih objekata i obale. Visina koncentracije limitirana je na 2, 3, 4, 5—10 tisuća ležajeva, tako da bi se izbjegla velika kontinuirana izgradnja (hotelski sistem Marjan profesora arhitekta N. Šegvića na lokaciji u Kašunima podno Marjana imao je 5550 ležajeva). Iz navedenog postaje jasno da nije dovoljna stavka o koncentraciji, već način kojim se takva koncentracija oblikuje. Nepovjerenje u oblikovni potencijal suvremenog oblika s jedne strane i potpuno deestetizirano prostorno planiranje s druge strane karakteristika su takvog načina mišljenja reducirano usredotočenog na pitanja suhe tržišne orijentacije u prostoru.

a zaleđe?

Iako je riječima u uvodniku programa deklarativno izraženo značenje zaleđa za obalno područje, njegova organska pripadnost programom nije ni prikazana ni stvorena. U prikazanoj urbanističkoj situaciji nije izvršena dublja strukturalna integracija tih područja. I same odluke koje zamjenjuju regionalne prostorne planove precizirale su samo pojas uz obalu, i to isključivo kriterijem turistifikacije, koja je postala ključ za sve. Iako je turizam obećana budućnost toga područja, ipak u kompleksu ovog prostora ima i niz drugih činilaca jednako važnih za konačni uspjeh turistifikacije koja zahtijeva složenije metodološke mehanizme od onih koje nam je ovaj elaborat prezentirao.

Stvaranje vlastite urbanističke metodologije moralo bi osim tih tržišnih orijentira uključiti orijentire socijalnog karaktera naše društvene zajednice s jedne strane, i afirmaciju estetičke razine prostora, naime njegov posebitak, na kojem se zasnivaju sve njegove ljepote i vrijednosti toliko atraktivne za turizam.

hortikultura

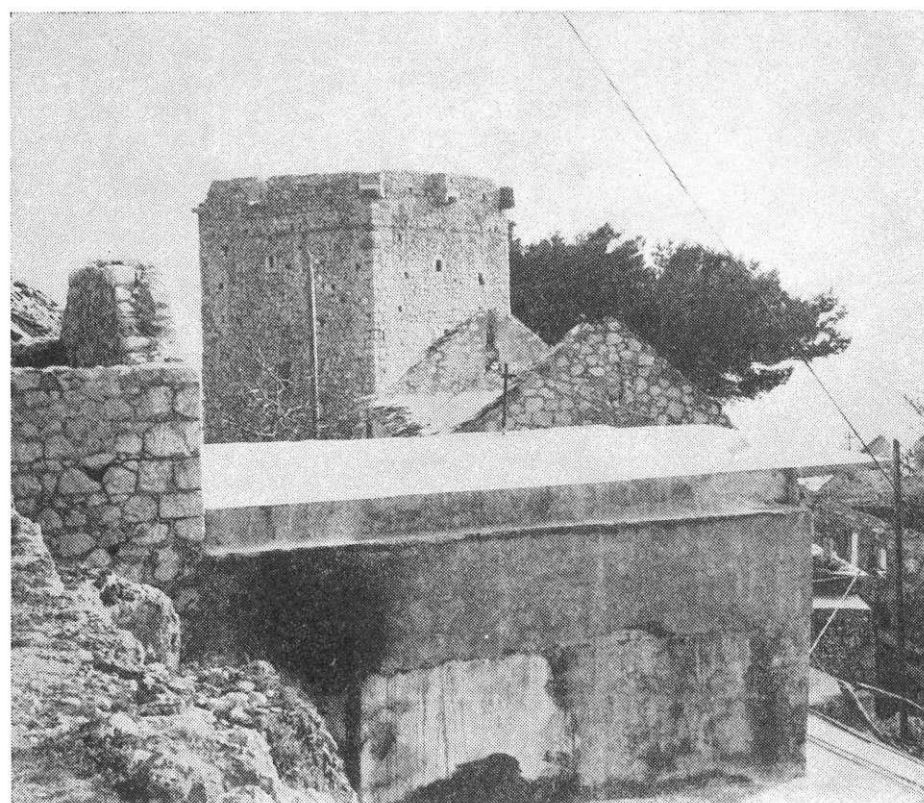
Hortikultura kao organska komponenta suvremene koncepcije prostora, koja ima veliko značenje u prostornoj sintezi interieura i exterieura, u harmonizaciji urbanih prostora i pripadne arhitekture, na regional-

baška voda, detalj na obali
kameni zid, kameni krov, kameni dovratnici, kameno stepenište.
čitav jedan okamenjeni život autentičan u svojoj osebnosti. mora li
doista iščeznuti, naprasno i nepromišljeno? ne bi li bilo domišljato
ipak pokušati pronaći odnos, relativirati oblike prošlog i budućeg ži-

24

vota... nasuprot ovoj, u suštini paradoksalnoj, štetnoj i apsurdnoj
konfrontaciji?

igrane, stara aglomeracija
danas se ove kamene kule više ne mogu braniti... nije li na nama
da ih branimo...?

nom nivou također ima presudno značenje za kultiviranje pejzaža i stvarno kontinuiranje elementarne prirode u novu prostornu sintezu.

Hortikultura je u nas još uvijek najslabija tačka urbanističke realizacije. Naime, potisnuta u drugi plan ostaje nedorađena u zbiljskom prostoru, pa kobno diskontinuirá prostorno jedinstvo ne samo urbane sredine, nego i pejzaža (saobraćajnice, pojedinačni objekti u pejzažu).

Hortikultura zahtijeva istančan kulturnopovijesni i znanstveni tretman (estetički odnos i problematiziranje). Na nivou regije ta kreacija ima smisao krupnog pejzažiranja i zahtijeva također dinamičan kriterij prostornosti, a ne dvodimenzionalno oslikavanje obale. Hortikulturni zahvat toga plana ima i dobrih i slabih strana. Apostrofiranje vinogradarskog graditeljstva, gromača kao tradicionalnih vizualnih vrijednosti, i zahtjev za njihovo tematiziranje u suvremenom prostoru, inzistiranje na ozelenjivanju nove izgradnje, čime se estetički problematiziraju učinci flornih oblika u suvremenoj urbanističkoj dimenziji (a koja ogoljela, bez sudjelovanja prirodnih oblika, predstavlja deformiranu i krnju emanaciju), čine dobre strane tog zahvata. Tu se ističe i značenje evidentiranja i rekonstruiranja hortikulturno-povijesnih ambijenata.

Plan međutim nije predvidio pošumljivanje ogoljelih i golih vrleti naše obale. U roku od tri decenija, koji su zahvaćeni tim planom, nije nerealno postaviti i mogućnost većih akcija ozelenjivanja, koje su u tim krajevima i te kako potrebne.

Hortikulturni zahvat dotakao je na regionalnom nivou problematiku bitno estetičkog funkcioniranja prostora, ali iz svoje inferiorne pozicije nije uspio izići.

promet

U humaniziranom prirodnom tkivu prometni pravci imaju zadaću povezivanja. Jadranska magistrala proizvela je sasvim raznorodni učinak. Kao što je poznato, ona je devalvirala prostornu dimenziju obale, negirajući intimistički i izolativni ugođaj draga i dražica, rubovima kojih danas prolaze automobili, pretvarajući obalu u neku putujuću poluslikovnicu, posve onesposobljenu za stvarno prostorno funkcioniranje.

Novi plan predviđa neke korekture te trase. Planira se desetak izlazaka na more, gdje Zagreb figurira kao najjači tranzitni centar u budućoj shemi transverzalnih pravaca na obalu. Planirana je otočka magistrala na sjevernojadranskim otocima, te stražnja sekundarna cesta koja prolazi kroz duboko zaleđe (strukturno nedorađeno), a trebalo bi da odtereti magistralu.

Međutim, malo je vjerojatno da će ona doista biti odterecena u predviđenom turističkom boomu. Istodobno će se njena propusnost jako smanjiti, a vrlo je neuvjerljivo i neodređeno nagoviještena izgradnja eventualnog novog magistralnog pravca koji bi zapravo značio jedino posve zdravo rješenje prometa na tom području, gdje bi sadašnja trasa jadranske magistrale doista dobila značaj sekundarne, promenadne ceste, kakva ona i jest po svom kapacitetu, vijugavosti i širini.

povezanost otoka

Promet u cjelini danas predstavlja zapravo gotovo centralnu urbanističku preokupaciju. Mikroodnose u našem otočkom i priobalnom pejzažu vehementan promet može potpuno obezvrijediti. Uvedeni prometni režim na otocima imao bi spriječiti tu devalvaciju; tako su sjeverni otoci Krk i Pag spojeni mostovima s obalom, a Cres, Lošinj, Rab, Ugljan, Dugi otok, Pašman, Brač, Hvar i Korčula bit će povezani trajektnim vezama, dok će ostali manji otoci također trajektnim vezama primati samo javna i teretna prometala, a neki, kao na primjer Mljet, isključit će svaki dolazak putničkih vozila. Problem parkinga, zatim problem prometa i starih urbanih jezgri imali bi riješiti regionalni, generalni i detaljni urbanistički planovi. Ovdje je zemaljski plan ostao na nivou načelnih postavki, i daljnja će razrada odgovoriti na niz tih i sličnih problema.

stanovništvo

Demografske analize i analiza populacije pokazale su inače već tradicionalnu negativnu bilancu koja prati to područje izloženo emigraciji. Turistifikacija jadranskog područja imala bi srediti i ozdraviti demografsku strukturu stanovništva, koja posebno kritično stanje bilježi u Istri, na otocima i u najzaostalijim krajevima zaleđa. Posebna je tema unutar ove povećanje broja radno sposobnog stanovništva, koje će turistifikacija zahtijevati. Međutim, povećanje broja radno sposobnog stanovništva nije dobro promatrati samo sa stajališta turistifikacije, tj. turističke privrede, budući da je ona sezonskog značaja. Pitanje kompleksne revitalizacije toga gospodarstva nameće integralnu analizu cjelokupnih privrednih djelatnosti ovog područja, dok je planom i programom ona tretirana odviše jednoznačno.

klasifikacija naselja

Izvršena regionalizacija toga područja nominalno se poklopila s geografsko-povijesnim konstantama u tom podneblju, tako da uz istarsku postoje riječka, zadarska, šibenska i splitska regija, zatim područje Neretve i dubrovačka regija koja je zahvatila i Crnogorsko primorje.

Sve su regije ocrtane kao monocentričke, osim istarske, te su njihovi centri uz Pulu u Istri gradovi centri prvog reda u režimu jadranskog zemaljskog plana. Istra je okarakterizirana kao poliregionalna i policentrička s tendencijom prema vanjskom centru (Rijeka). U centre drugog reda svrstani su gradovi od 3—20 tisuća stanovnika, a oni obuhvaćaju uglavnom današnje i bivše općinske centre. Gradovi od 2, 3—4 tisuće stanovnika, a to su pretežno kulturnopovijesne urbane jezgre, ulaze u grupu centara trećeg reda, dok grupu centara četvrtog reda čine naselja od 1—3 tisuće stanovnika u kojima se u toku sezone broj uposlenog radnog stanovništva znatno povećava. Planirani su i centri turističkih naselja: »dobro ukomponirani u pejzaž, u reljef uvala i draga, saobraćajno logično povezani na veće centre, na male marine i lučice«.

To stupnjevanje čini nam se dobro, ali još uvijek ima hipotetsku vrijednost u teorijskom smislu.

Naime, turistifikacija također može funkcionirati samo ako se realizira integralno u sklopu cjelovite gospodarske strukture i funkcioniranja toga područja; ona pored toga ovisi o stvarnoj realizaciji infrastrukturnih uvjeta, i o punoj opremi turističke ponude, a ovako je o tome teško ozbiljnije razglabati.

zaštita spomenika kulture

Obrada područja zaštite spomenika kulture, kao specifičan dio elaborata, dala je zapravo integralnu generičku analizu tog prostora, u kojoj smo nazreli nešto što nadilazi problematiku jedne separatne studije. Naime, ističući dugotrajni povijesni kontinuitet toga područja kroz jedinstvenu graditeljsku praksu, ona je osvijetlila estetički sloj prostora kao teme urbanističkog zahvata.

Ukazujući na grad kao bitan element regionalnih i mikroregionalnih odnosa primorskog urbanog područja i shvativši ga kao sastavni dio pejzaža, ona je istakla esencijalni problem toga prostora kao formalne strukture i stvarnosti, u kojoj aglomeracije urbanog, poluurbanog i ruralnog karaktera, kao i pojedinačni objekti u pejzažu, predstavljaju sastavni dio njihove humanizacije, gdje je, dakle, teško povlačiti oštre granice između

prirode i naselja i drugih spomenika kulture u prostoru.

Budući da na jadranskom području ljudska intervencija i prirodni faktori čine nerazdvojno (prostorno) jedinstvo, ono nalaže usku povezanost i rješavanje zaštite spomenika u okvirima urbanizacije. Upravo u tom kontekstu, ovaj dio jadranskog elaborata izražava stavove koji svojom obuhvatnošću tretiraju i pitanje funkcioniranja prostora u cjelini. Tako i istinska revitalizacija gradova i područja koja su danas izložena degenerativnim procesima može nastupiti samo kao revitalizacija kompleksnih funkcija, a ne jedne od njih (na primjer samo turističke privrede).

na kraju

Upravo razmišljanja u povodu toga dijela elaborata još jednom argumentirano dovode do zaključka da kvantificiranje problematike prostora, a to znači i isključivo kvantitativni pokazatelji u urbanističkoj metodologiji, čine samo njen nužan ali ne i dovoljan sadržaj, budući da urbanistička sinteza mora proizvesti i predstavljati prostornu, dakle estetičku realnost.

Integracija društvenog i prostornog planiranja, kao i osiguranje kontinuiranog procesa planiranja, nužni su preduvjeti doista kvalitetnog sačinjavanja prostora, ali u toj sintezi prostorni aspekti ne smiju završavati u fizičkom konceptu prostornosti ni u plasiranju te discipline kao puke gospodarske vještine.

Iako je program i plan jadranskog područja prožet globalnom sviješću o specifičnom geografsko-povijesnom realitetu toga prostora, ipak ta povezanost prirodnog i ljudskog djela nije metodološki egzistentna, niti je takva osebnost izražena u nužnoj fleksibilnosti i dinamičnosti kriterija i postavki o tom prostoru, nego je on zapravo jednoznačno reducirano i unificirano tretiran.

Naime, pitanje urbanizma je pitanje integralne kulture prostora, a samim tim prvenstveno ispostavljanja integralne teorije prostora, koja se zasniva na zastupljenosti svih činilaca u prostoru, kako u njihovu znanstveno-analitičkom tako i metodološkom postupku, a zatim i u oblikodavnoj sintezi graditelja-urbanista.

Kulturnopovijesnom aspektu prostornosti treba omogućiti istinsku prisutnost u suvremenosti. Naime, sve dok pojam kulture, pa i kulturnopovijesnih i geografsko-topografskih konstanti, obuhvaća samo mali dio kompleksije prostornog, dok se povijesna istina grada, objekta ili cijele regije reducira na deklariranje nekog historijata, popis nekih godina, na posve deformiranu naljepnicu urbanističkog programa, plana i projekta, dotle su istinske urbanističke kreacije doista samo sretna slučajnost.

Naime, umjesto organske strukture prostora, suvremenost je uronjena u nepovezani torzo povijesne zbilje daleke od istinske »prostornosti« prostora.

Prava je stvarnost prostora iza reducirane, tehnicističke i univerzalističke dogme. Kontinuirani prostor znači jedan organski povijesno-prostorni organizam sagledati u njegovu razvitku, njegovim unutarnjim i autonomnim tendencijama koje se kontinuiraju u prizmi suvremenog svijeta. Ne poznavati, i ne afirmirati tu unutarnju, povijesno i evolutivno autentičnu tendenciju nekoga prostornog oblika znači nasilno degradirati i diskontinuirati prostor. Deformacije koje slijede iz takvih oblika mnogoznačne su i zadiru do psihičkog habitusa pojedinog čovjeka.

Apovijesni i akulturni mentalitet jednog dijela ljudi koji kreiraju urbanizam žestoko degradira prostor oko nas.

Kulturnopovijesno utemeljenje kao stvarno kreativno zasnivanje urbanistike i njena eminentno kulturnotvorna i uljudbena funkcija još nisu afirmirani kao jedino istinsko i zbiljsko pitanje naše urbanističke misli i prakse. Kada mislimo da je arhitektu danas neophodno potrebna povijesna relacija, mislimo na istinsko značenje povijesti (u njenu filozofijskom kontekstu), a ne na kronologiju. Mislimo na onu povijest koja je kriterij ljudskosti i svjetovnosti svijeta. Kroz cjelovito iskušenje povijesti, tj. generičkog procesa jednog prostora, gradi se i pravi odnos prema ambijentu, formira se autentičan i kreativan odnos prema prostoru, s kojim je tek moguće kontinuirati prostor kao doista suvremen.

Realizirati povijesni i prostorni kontinuitet u nekom podneblju znači temeljito i integralno izgrađivati scenu života i zajednice i pojedinca, znači uspostaviti odnos prošlosti prema budućnosti, biti doista s vremenom, dakle doista suvremen.

Degradiranje povijesne dimenzije prostora ne znači ništa drugo do vandalizam i neznanje, gdje bi ono parcijalno, necjelovito trebalo uzimati kao integralnu vrijednost.

Tek estetičko raslojavanje prostora kao bitni odnos arhitekture i urbanizma u prostoru, koje nužno podrazumijeva i onu unutarnju generičku tendenciju nekoga prostornog oblika, može napučiti našu okolicu istinski suvremenim i prostorno vrijednim intelektualnim i emocionalnim sadržajima.

Iako bi poanta našeg razmišljanja morala biti neposrednija, grublja i surovija, ako želi proizvesti željeni efekt, ipak nam ostaje nada da će sve djelatnosti uključene u urbanizam i one još neprisutne (a toliko nužne) u njemu jednog dana ugledati zajednički krov i pod njim vizualizirati sretan i ljepši prostor budućnosti.